

ПАНОРАМА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

Науковий вісник РДГУ

2009

№ 3

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ НАУК

ПАНОРАМА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

НАУКОВИЙ ВІСНИК РДГУ

Випуск 3

Рівне-2009

Панорама політологічних студій:
науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. –
Вип. 3. – Рівне: РДГУ, 2009. – 198 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. **Гон М.М.** – д.політ.н., в.о. професора, завідувач кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету (головний редактор).
2. **Канцелярук Б.І.** – д.політ.н., головний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин.
3. **Киридон А.М.** – д.і.н., професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету.
4. **Круглашов А.М.** – д.політ.н., професор, завідувач кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
5. **Макаренко Є.А.** – д.політ.н., провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин.
6. **Постоловський Р.М.** – к.і.н., професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, ректор Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Тихомирова Є.Б.** – д.політ.н., професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету (заступник головного редактора).
8. **Троян С.С.** – д.і.н., професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та країнознавства Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
9. **Шеретюк В.М.** – к.і.н., доцент, декан історико-соціологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету.
10. **Шугасва Л.М.** – д.філос.н., професор кафедри філософії та економічної теорії Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Ярош Б.О.** – д.політ.н., професор, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Відповідальний редактор – к.політ.н., доцент **Черній А.Л.** (Рівненський державний гуманітарний університет)

Друкується за рішенням Вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету.
Протокол № 9 від 24 квітня 2009 р.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Думки авторів статей можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

**Видання здійснено за фінансової підтримки
ДЗЕЦЬКА Олега Вікторовича**

Адреса редакції: кафедра політичних наук, Рівненський державний гуманітарний університет,
вул. Остафова, 29, м. Рівне, 33027.

ЗМІСТ

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВИТОКИ І СУЧАСНІСТЬ (ДО 60-РІЧЧЯ З ДНЯ ПРОГОЛОШЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ)

Тихомирова Є.Б.	5	Інформаційна кампанія ООН щодо 60-ї річниці Загальної Декларації Прав Людини
Павловська А., Демчук А.	11	Концепція електронних прав у міжнародній системі захисту прав людини
Василенко С.Д.	19	Права людини: від ідей і декларацій до реального втілення в політичне життя
Ярош О.Б.	25	Державна політика України з виконання Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок: альтернативний погляд громадськості
Жарна К.	30	Десята річниця Римського статуту. Роздуми на тему міжнародного кримінального судочинства
Лесняк В.Ю.	37	Політико-правовий аналіз організації та функціонування інституту омбудсмена в сучасній Іспанії
Кукурудза А.Р.	49	Дихотомія прав та обов'язків: еволюція і сьогодення
Кириленко О.М.	52	Сучасний досвід політологічних досліджень у сфері захисту прав людини

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Киридон А.М.	61	Глобальні чинники дестабілізації системи безпеки в регіоні Кавказу (на основі аналізу російсько-грузинського конфлікту 2008 року)
Троян С.С.	66	Російсько-грузинський конфлікт 2008 року й Україна
Герасимчук Т.Ф.	78	Участь України у безпекових проектах сучасного глобалізованого світу: альтернативні варіанти

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Наумов А.С.	87	Роль глави держави в процесі політичної модернізації перехідного суспільства
Ломака І.І.	96	Суспільно-церковні відносини в Україні: стан і перспективи
Геник М.А.	105	Інституціоналізація процесу міжнаціонального примирення у діяльності вищих законодавчих органів України і Польщі

ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Монолатій І.С.	113	Імперіологія як конструкт сучасної соціогуманітаристики
Климончук В.Й.	120	Свобода та моральна відповідальність у філософсько-політичних ідеях стародавньої Греції

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ

Гон М.М.	127	Геноциди першої половини ХХ століття: організація злочину
Черній А.Л.	136	Проблеми типологізації етнополітичних конфліктів
Десятничук І.О.	143	Лібералізація у Чехословаччині 1968 року: етнічні спільноти і права людини

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

Березовська-Чміль О.Б.	153	Проблеми соціальної політики в програмних засадах соціал-демократичних партій
Мислюк Ю.В.	161	Еволюція політичної опозиції в Україні
Мадрига Т.Б.	168	Електоральна характеристика західного регіону України (2002-2007 рр.)
Мушкевич О.Б.	175	Концептуальні моделі нації: зарубіжні та вітчизняні інтерпретації
Фатуллаєва А.М.	180	НАФТА: передумови та етапи створення

РЕЦЕНЗІЇ

Троян С.С.	184	Особливості українсько-російських відносин в умовах трансформаційних зрушень
Хаврук І. А.	189	Анатомічні особливості політичного маніпулювання
Монолатій І.С.	191	Роль етнічності в політиці та роль політики в етнічних процесах в академічному дискурсі
Хаврук І. А.	194	Юридична кваліфікація Голодомору 1932-1933 років
Відомості про авторів	196	
Вимоги до оформлення статей	198	

РОЛЬ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В ПРОЦЕСІ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізуються роль і значення глави держави для процесу політичної модернізації перехідного суспільства. Розглянувши погляди політологів та президентські статуси за різних форм правління, автор робить висновок про зростання ролі глави держави під час політичних трансформацій з одночасним посиленням авторитарних тенденцій у державному управлінні.

Naumov A.S. The role of the Head of the State for political modernization of transit society.

In this article has been analyzed the role and meaning of the Head of the State for political modernization of transit society. Having studied various opinions of different politologists and positions of presidents according forms of states, the author makes conclusions that the role of the Head of the State increases during political transformations as well as authoritarian tendencies in state governing.

Перехідний період як зміна політичного режиму – важливий, цікавий, але відповідальний, напружений та важко прогнозований етап у процесі розвитку сучасного суспільства. Водночас доцільно, щоб він був дійсно перехідним, тобто являвся частиною шляху до політичної стабільності й соціально-економічного прогресу. Незворотність процесу розвитку сучасної цивілізації обумовлює нагальну потребу в адекватних діях з боку державно організованих соціумів. Одна зі складових цього процесу – демократизація політичного життя, яка, натомість, є специфічною для кожного перехідного суспільства. Моделі демократичного устрою, що будуються в окремих країнах, різняться, однак усі країни, що переживають суспільно-політичну трансформацію, потребують цілеспрямованої діяльності громадськості і, насамперед, правлячої еліти на модернізацію (осучаснення) політичної системи суспільства. Це стосується і України, в якій досі не відбулося соціально-економічної стабілізації та консолідації правлячого режиму. Цим обумовлюється актуальність наукового аналізу особливостей, чинників і суб'єктів перехідного періоду в сучасному посттоталітарному суспільстві. В Україні в контексті сучасної політичної кризи та конституційної реформи значно пошавилися дискусії навколо впливу вищої державної посадової особи на політичну ситуацію та подальшу демократизацію, особливо через призму неефективності існуючої форми державного правління, зокрема й невизначеності політичного та соціального статусу Президента.

Мета даної статті – визначити роль глави держави у процесі модернізації перехідного суспільства. Зазначимо, що деякі вітчизняні дослідники вже звертали увагу на цю проблематику, втім їхні висновки стосувалися насамперед інституціональних аспектів функціонування глави держави і переважно в контексті

демократизації (серед українських політологів це І.Батракова, Ю.Стасюк, М.Кармазіна). Для досягнення поставленої мети та забезпечення об'єктивності результатів дослідження вважаємо за доцільне використати наступні методи: системний, структурно-функціональний, генетичний, політико-культурний, нормативно-ціннісний.

З розпадом Радянського Союзу на його теренах почали відходити в минуле тоталітарний політичний режим і директивна планова економіка. Політичні, економічні, соціальні та культурні досягнення демократичного Заходу демонстрували пострадянським країнам привабливий приклад для наслідування. Бажала демократичних змін і значна частина громадянськості. Тому влада цих країн мала зосередитися на глибокому реформуванні суспільного життя для забезпечення демократичного розвитку країни.

Трансформацію недемократичної політичної системи прийнято називати переходом (транзитом), а суспільство, яке його переживає, - перехідним. Один з авторів „теорії переходу” та засновників у середині ХХ ст. відповідного наукового напрямку (транзитології) політолог Д.Ростоу (США) у транзитному процесі виокремив наступні фази:

- підготовча (неспроможність діючої влади розв'язати існуючі в суспільстві проблеми, її розкол на консерваторів і прихильників „м'якої лінії” та ініційована останніми лібералізація старого режиму);
- прийняття рішень (вибір альтернатив, укладення домовленостей на основі прагматичних компромісів і свідомого дотримання демократичних правил);
- „звикання” (політичні процедури, інститути, норми закріплюються у суспільстві як демократичні) [15, с. 7-10].

Демократичний перехід політичної системи на якісно новий рівень, коли зростає її здатність адаптуватися до нових соціальних обставин шляхом забезпечення участі населення у політичному житті, у сучасній науці називається політичною модернізацією [14, с. 665]. Стосовно факторів, що визначають темп, характер і спрямованість трансформаційних процесів, думки політологів розходяться. Так, С.Хангтінгтон (США), як й інші представники „структурної” теорії переходу, наприклад, Г.Алмонд, С.Верба, С.Ліпсет, Д.Растоу, твердить, що становленню демократії у перехідних суспільствах сприяють (або заважають) структурні фактори (розвиток економіки, громадянського суспільства, зовнішні впливи). Проте, жоден з цих факторів, на його думку, не може вважатися основним або необхідним, а їх комбінація є відмінною для різних країн і призводить до становлення різних форм демократії [21, р. 38]. Прибічники „процедурного” пояснення переходу (Т.Карл, А.Пршеворські, К.Реммер) відкидають існування будь-яких передумов демократизації, вважаючи, що найбільше на неї впливають безпосередній контекст змін, національний досвід та активність політичних еліт конкретної країни. Наприкінці ХХ ст. російський дослідник А.Мельвіль запропонував інтегративну концепцію „воронки причинності” - методологію поліфакторного дослідження демократичного переходу, згідно якої змінні, що впливають на хід транзиту, розташовуються порівнево, від найширшого макрорівня (зовнішні фактори) до звуженого мікрорівня (процесуальні, особистісні фактори) [10, с. 56-57]. Ми насамперед врахуємо положення теорії „раціонального вибору” (М.Макфол (США), згідно з якою політичний процес обумовлюється діяльністю особистостей, а перехідний період розглядається як боротьба між прибічниками збереження старого порядку та прихильниками змін [9, с. 137].

Безумовно, успіх модернізаційних процесів значною мірою залежить не лише від рівня економічного розвитку країни, готовності суспільства до радикальних змін, специфіки геополітичного становища, а й від зусиль національної реформаторської еліти. Ще Д.Растоу (США) свого часу наголосив, що демократія завжди є „результатом свідомого рішення з боку верхівки політичного керівництва”. При цьому він додав: „Оскільки умови консенсусу мають бути чітко означені й хтось повинен взяти на себе ризик щодо можливих майбутніх наслідків, непропорційно важливу роль тут відіграє вузьке коло політичних лідерів” [15, с. 11]. Додамо до цього ще й твердження російського дослідника І.Клямкина про те, що „запас політичної міцності реформаторів тим значиміший, чим вищим є політичний авторитет першої особи держави” [5, с. 11]. Особливо це характерно для більшості пострадянських країн, де громадянське суспільство тільки починає формуватися, тому ще не може стати партнером держави в реалізації перетворень. Додамо й звичку населення цих країн займати пасивну позицію у державних питаннях і традицію запровадження реформ „згори”.

Водночас для реалізації глибоких перетворень замало бажання правлячої еліти. Має оформитися внутрішньополітичний курс розвитку країни - чітка державна програма проведення суспільної модернізації, яка повинна включати в себе дві основні складові: стратегічну й тактичну. Перша представляє собою визначення перспективної мети та довготривалої лінії поведінки суб'єктів модернізації для її досягнення, друга конкретизує засоби та ресурси реалізації стратегічних цілей. І.Батракова у своєму дисертаційному дослідженні довела, що у демократичних політичних системах функціонує концептуальна влада - специфічний різновид політичної влади, зміст якої проявляється у здійсненні політичного керівництва, визначенні стратегічних пріоритетів політичного розвитку. Саме інститут президентства визначається нею як суб'єкт такої влади [1]. На нашу думку, дане твердження вірне лише для республіки з президентським або парламентсько-президентським устроєм, до того ж, в умовах консолідованого демократичного, а не перехідного суспільства.

Отже, хто серед суб'єктів державної влади визначає програму суспільно-політичної модернізації, а хто реалізує і несе за неї відповідальність – це насамперед залежить від форми державного правління, тобто від організації верховної державної влади, порядку утворення її органів та їх взаємин з громадськістю. За формою правління всі пострадянські країни є республіками, оскільки в них найвищі органи влади формуються шляхом всенародного голосування, а главою держави, тобто посадовою особою, яка представляє державу ззовні і всередині країни, займаючи при цьому вище місце в ієрархії інститутів влади, виступає Президент. До XIX ст. главою держави називали монархів, однак нині це поняття стало загальною назвою для одноосібних органів державної влади, що уособлюють державу в цілому. Власне термін „президент” у перекладі з латинської мови (*praesidens*) означає „той, хто попереду”. Зокрема, у Римській імперії так називали головуючого на засіданнях сенату. Першою країною, де з'явилася посада Президента, були США (кінець XVIII ст.). Зараз інститут Президента функціонує у політичних системах понад 130 країн світу.

На нашу думку, перше теоретичне обґрунтування соціально-політичного призначення інституту глави держави дав ще на початку XX ст. у своїй плебісцитарно-вождистській теорії демократії німецький соціолог М.Вебер, який вважав, що в умовах витіснення широких верств населення з політики та

встановлення бюрократичного панування громадяни повинні передати своє право контролю над владою та державним апаратом всенародно обраному (харизматичному) лідерові [17, с. 269].

У сучасній політичній науці існує окремих напрямку, який досліджує інститут Президента. Він виник у 1930-і рр. в країні з класичною конституційною системою президентського типу – США. У ньому відразу виділилося три підходи: інституціональний (розглядає президентство в контексті конституційної системи), лідерський (вивчає здатність президента застосовувати свою владу, взаємодіяти з іншими суб'єктами політики) та психологічний (зосереджує увагу на особистості глави держави). З початку 1990-х рр. спостерігається зростання інтересу до президентства. Так, у Європі особливо динамічно дослідження інституту глави держави розвиваються у рамках неоінституціонального напрямку порівняльної політології (Х.Лінц, М.Шугарт, Д.Кері, Д.Сарторі), який запроваджує в політичну науку новий, актуальний для нашого дослідження аспект – вивчення президентства в країнах, де відбувається трансформація політичної системи. Останнім часом цьому почали приділяти увагу і російські політологи (В.Кувалдін, О.Кинєв).

Інтерес вітчизняних науковців до інституту президентства з кожним роком зростає, особливо на початку ХХІ ст. у контексті конституційної реформи в Україні. Так, юристи зосереджуються на правових аспектах діяльності глави держави (О.Бойко, Ю.Коломієць) або на проблемах становлення та функціонування інституту президентства в незалежній Україні (С.Агафонов, С.Серьогіна, В.Шаповал, В.Шатіро). Нагадаємо, що в останні роки вітчизняні політологи також активно вивчають інститут глави держави (І.Батракова, М.Кармазіна, Н.Кононенко). Варто зазначити, що деякі українські дослідники (І.Батракова, В.Шатіро) обґрунтовують надання главі держави статусу самостійної гілки влади (концептуальної, президентської), враховуючи специфічність його функцій.

Традиційно держави з республіканською формою правління поділяються на три типи: парламентські, президентські та змішані (напівпрезидентські або президентсько-парламентські). У парламентській республіці можливе як верховенство парламенту над виконавчою владою (парламентаризм), якщо уряд є коаліційним, так і контроль уряду, сформованого парламентською більшістю, над роботою парламенту (міністеріалізм). Президента частіше обирають депутати; він не наділений урядовою владою, виконуючи лише представницькі функції. Проте, якщо він належить до керівництва правлячої партії, то може здійснювати значний вплив на державні справи.

У президентській республіці поділ влади є послідовнішим, оскільки тут чітко розведені два центри влади – глава держави і парламент. Перший теж обирається населенням, отримуючи пряму мандат від народу, що надає йому незалежний від вищого представницького органу влади політичний статус. Президент не може бути відправлений у відставку депутатами, хоча й сам не вправі розпускати парламент. Оскільки він звичайно є лідером своєї партії, то у випадку її перемоги на парламентських виборах відносини між законодавчою та виконавчою гілками влади характеризуються співпрацею під сильним впливом президента. Останній сам формує уряд, який у такому випадку не є колегіальним органом прийняття рішень. Міністри не можуть бути членами парламенту, вони відповідальні лише перед президентом, який має право звільняти їх самостійно. Парламентська критика уряду не породжує зобов'язань для виконавчої влади, що забезпечує стабільність останньої. Водночас лише парламент може змінювати конституцію, остаточно приймати

бюджет країни. Він також здійснює ревізійні, контрольні та слідчі функції стосовно уряду. Це, разом з чітким розподілом повноважень між законодавчою та виконавчою гілками влади, створює умови для стабільного функціонування політичної системи. Так, політолог А.Лейпхарт (США) вважає, що „президентські системи, формально розмежовуючи законодавчу та виконавчу владу, звичайно сприяють їх рівновазі”. Втім, він додає, що такі системи „концентрують виконавчу владу ще в більшій мірі, ніж це відбувається при утворенні парламентом однопартійного кабінету, - вони зосереджують таку владу не просто в руках однієї партії, а в руках однієї особи” [7, с. 137]. У поліетнічних державах ця проблема актуалізується тим, що Президент „неминуче належить до однієї етнічної групи”, а це ускладнює міжетнічний розподіл влади [7, с. 145]. Це можна сказати й про ідеологічні або партійні вподобання глави держави.

У неконсолідованих демократіях президентські системи не рідко провокують конфлікти між парламентом і виконавчою (президентською) владою, оскільки, як зазначають німецькі дослідники В.Меркель й А.Круассан, під час надзвичайних ситуацій виконавча влада „перетягує на себе” важливі законодавчі повноваження, політичний процес прийняття рішень „стає непрозорим і переміщується від формальних інститутів до „неформальної групи осіб” [12, с. 24]. Інший варіант – становлення «суперпрезидентської» форми правління, коли всі гілки влади повністю контролюються харизматичним главою держави.

Втім, у державах, що переживають перехідний період, найчастіше спостерігається напівпрезидентська республіка. Така форма правління вперше оформилася у Франції Конституцією 1958 р., що стало результатом посилення впливу тодішнього глави держави Шарля де Голля на виконавчу владу та занепаду парламентаризму. Президент, формально не належачи до жодної з гілок державної влади, наділявся такими повноваженнями, що міг вважатися складовою частиною кожної з них. Основна відмінність такої форми правління від чисто президентської – біполярний характер виконавчої влади, оскільки президент не очолює уряд. При цьому він пропонує кандидатуру прем'єра, є верховним головнокомандуючим збройних сил, визначає зовнішню політику країни, має право запроваджувати надзвичайний стан, тобто спроможний чинити значний вплив на виконавчу владу, хоча і ділить її керівництво з прем'єром. Його законодавчі можливості обмежені, проте він може розпустити парламент або скликати депутатів на позачергові сесії. Під час кризових ситуацій і протистояння між політичними силами саме президент може виступити як стабілізуючий чинник суспільного життя.

Першим напівпрезидентську форму республіканського правління дослідив французький політолог М.Дюверже, який визначив, що вона характеризується прямими виборами Президента, наявністю у глави держави широких владних повноважень, а також сильною виконавчою владою прем'єра [20, р. 166]. На його думку, головна особливість такої форми правління - чергування „президентської” та „парламентської” фаз правління в залежності від того, кого підтримує більшість у вищому законодавчому органі (президента чи прем'єра). Схожої точки зору дотримується французький дослідник Ж.-Л.Шабо, який вважає, що баланс сил у режимах змішаного типу може схилитися або на користь парламенту (режим асамблеї), або на користь вищого органу виконавчої влади (авторитарний режим). Режим, який виражається у посиленні повноважень глави держави, коли президентська влада не має конституційної протизваги, спираючись на феномен політичного лідерства, визначається цим політологом як „президентіалізм” [18, с.

161]. Отже, авторитаризм притаманний саме змішаній республіці, тоді як у президентській посиленню глави держави протистоїть парламент.

Напівпрезидентську систему часто називають парламентсько-президентською чи президентсько-парламентською, однак тут доречним є зауваження М.Кармазіної: „Двовладдя у виконавчій владі може бути представлене тільки президентом і прем'єр-міністром, а не президентом і парламентом. Якщо ж говоримо про парламентсько-президентську чи президентсько-парламентську форму правління як різновид напівпрезидентської республіки, то тим самим декларуємо можливість надання законодавчому органу виконавчих повноважень” [4]. На її думку, застосування понять „парламентсько-президентська” чи „президентсько-парламентська республіка” доцільне тоді, коли президент стає „четвертою владою” – ніби поруч із законодавчою, виконавчою, судовою, а в дійсності перетворюється на „владу над”, адже тоді йдеться тільки про дві реальні гілки влади – президентську й парламентську, а дві інші (виконавча і судова) будуть позбавлені навіть мінімальної автономії та виконуватимуть суто технічні – допоміжні – функції. М.Кармазіна наголошує, що поняття „президентсько-парламентської” (і парламентсько-президентської) республіки є неспроможним для характеристики демократії, оскільки констатує поділ влади між двома центрами, при цьому один з них неодмінно домінує [3, с. 129].

Для оцінки ролі глави держави у перехідному суспільстві важливі й інші підходи до класифікації країн з напівпрезидентським режимом. Залежно від того, хто домінує у виконавчій владі, британський політолог Р.Ілджі виділив три типи такого режиму:

- з домінуванням однієї форми (в Росії це президентство, в Австрії, Болгарії, Ірландії – прем'єрство);
- перехідний від однієї форми до іншої (наприклад, у Фінляндії від президентства до прем'єрства);
- домінування відсутнє (Польща, Україна) [8, с. 20].

Домінування при цьому визначається закріпленими в конституції повноваженнями, структурою вищого законодавчого органу, а також рівнем політичної культури й свідомості громадян. Так, сформоване громадянське суспільство, демократичні традиції, розвинена партійна система сприяють становленню парламентської республіки. У перехідному суспільстві, тобто там, де політичні інститути слабкі, їхнє місце займає президентська влада, нерідко з авторитарними тенденціями.

Потреба в суспільній мобілізації для підтримки владного курсу, а також слабкі демократичні традиції в країнах колишнього Радянського Союзу створюють сприятливий ґрунт для формування режиму особистої влади глави держави. Слушним видається твердження В.Кувалдіна про те, що необхідність узгодження легітимності та ефективності влади наділяє президентів у постсоціалістичних суспільствах більшою владою, ніж визначено конституцією. На його думку, особистий апарат, практика роздачі посад, популярність (особливо на початковому етапі), значна увага ЗМІ, широке поле для політичного маневру, можливість апелювати безпосередньо до громадян, контроль над силовими структурами тощо – все це „перетворює президента на унікальну політичну фігуру” [6, с. 134].

Дійсно, на пострадянському просторі чітко простежується тенденція до становлення змішаних форм республіканського правління з помітним домінуванням глави держав. Проте сильна влада, зокрема президентська, не обов'язково стає

авторитарною. Глава держави може діяти в межах демократичних процедур. Більше того, з поглибленням демократизації у перехідному суспільстві змінюється співвідношення політичних сил. При цьому, як зазначає вітчизняний політолог Г.Зеленько, інститут глави держави „вмонтовується” в механізм стримувань і противаг, його роль, на перший погляд, мінімізується за рахунок конституювання прав і свобод громадян [2, с. 140]. Тобто тепер не глава держави, а закон виконує роль арбітра й гаранта. Конституювання політичного плюралізму та форм політичної участі спричиняє прихід інших політичних акторів, які артикулюють інтереси, що виникли вже в процесі демократизації. Додамо, що домінування Президента може сприяти оперативному прийняттю важливих рішень.

І все ж таки, особливо помітної політичної ваги набуває глава держави в разі реалізації авторитарної моделі модернізації. Річ у тім, що трансформаційні процеси у випадку неорганічної модернізації не завжди призводять до закріплення демократії. Можна виділити чотири варіанти результатів демократичного переходу: консолідована демократія, неконсолідована демократія, змішаний режим і повернення до авторитаризму. При цьому попередні хвилі демократизації у світі завершувалися тим, що більшість перехідних суспільств повернулася до авторитарного правління. Так, А.Мельвіль пише, що сучасні демократичні переходи „у більшості випадків не дозволяють говорити про створення в їхньому фіналі консолідованих демократій – вони часто гальмуються або навіть ведуть до відродження авторитарних порядків, оновлених псевдодемократичною риторикою” [11, с. 7].

Приклади Білорусії, Туркменістану, де затвердилися недемократичні режими, свідчать, що частині пострадянських країн не притаманний демократичний перехід. Однією з особливостей посткомуністичної трансформації, що сприяють розвитку авторитаризму, вітчизняний дослідник О.Романюк вважає її бінарний характер, коли в колишніх радянських республіках одночасно відбувалися два процеси: соціально-політичний (детоталітаризація суспільного життя) та національно-політичний (розбудова суверенної національної державності) [16, с. 4]. Взаємодія цих процесів ускладнює структуру політичного конфлікту і завважає демократизації.

В умовах усталеного авторитарного режиму спостерігається виняткова концентрація влади в руках глави держави, її необмеженість і невідконтрольність з боку громадянського суспільства. Розподіл влади якщо й існує, то формальний. Демократичне законодавство зберігається, але використовується лише у випадку політичної доцільності. Повноваження парламенту суттєво обмежені, а вибори відбуваються під контролем виконавчої влади. Найнебезпечніші опоненти влади ізолюються, проте в міру стабілізації соціально-економічної ситуації авторитарний режим може відмовитися від використання силових методів управління, зберігаючи водночас заборону на певні види політичної активності громадян (страйки, демонстрації). При цьому влада для впливу на населення широко використовує ідеологічне маніпулювання, соціальну демагогію і популізм. У програмах авторитарних правителів переважають прагматичні, а тому й популярні серед втомленого кризами населення обіцянки, зокрема, наведення порядку, відродження нації, повернення державі міжнародного авторитету.

Авторитарні режими є стійкішими за ліберальні, оскільки останні можуть функціонувати лише в періоди політичної стабільності й економічного процвітання. Більше того, авторитарні режими вважаються виправданими в умовах зламу старих суспільних структур і не завжди свідчать про відмову від демократії, ринкових

відносин. Так, авторитаризм, за якого правляча верхівка монополізує владу, а в приватній сфері забезпечуються умови для реалізації ліберальних принципів (Сінгапур), є, на думку російського філософа Ю.Красіна, оптимальним режимом для країни, де не сформувалося сильне громадянське суспільство, здатне протистояти як державному бюрократизму, так й олігархічному корпоративізму [13, с. 172]. Історія свідчить, що лише авторитарний режим спроможний в екстремальних ситуаціях забезпечити суспільний порядок, мобілізувати суспільні ресурси на вирішення актуальних конкретних завдань. Тому саме він притаманний переходу від тоталітаризму до демократії, тобто може розглядатися не лише як результат переходу, а і як один з етапів демократизації. З іншого боку, законодавство багатьох сучасних демократичних країн передбачає запровадження прямого президентського правління під час надзвичайних ситуацій, коли глава держави перебирає на себе функції інших гілок влади й стає єдиним центром прийняття важливих політичних рішень.

Між тим, як слушно зазначає А.Циганков (Росія), авторитарному режиму, на відміну від тоталітарного, притаманні слабкість політичної інституалізації та сумнівна легітимність [19, с. 178]. Так, у випадку режиму особистої влади авторитетом лідера може не володіти його оточення, та й харизма самого лідера – явище недовговічне.

Отже, спрямованість і швидкість трансформаційних процесів у перехідному суспільстві залежать як від рівня економічного розвитку країни, політичної культури населення, так і від бажання та спроможності правлячої еліти розробити стратегію й тактику реформування усіх сторін суспільного життя та реалізувати їх на практиці. Через особливості політичної культури перехідних суспільств, неефективність модернізаційної політики влади перехід може завершитися не становленням демократії, а реанімацією авторитаризму в різних формах, тим більше, що такий режим є оптимальним для стабілізації суспільно-політичного життя.

У всіх країнах світу глава держави в тій чи іншій мірі впливає на трансформаційні процеси. У країнах з республіканською формою правління цей вплив залежить як від особистісних якостей глави держави, сповідуваної ним ідеології, так і від формального розподілу повноважень між законодавчою та виконавчою гілками державної влади, суспільних очікувань і характеру політичного режиму в країні. Чіткий розподіл повноважень між виконавчою (якщо її очолює Президент) та законодавчою владою є однією з вирішальних умов функціонування демократичного режиму, тому для більшості сучасних стабільних, розвинених демократій притаманні президентська чи парламентська форми правління. Для країн, що переживають перехідний період, характерна змішана форма, якій властиві диспропорція повноважень між законодавчою та виконавчою гілками влади. Домінування у політичній системі інституту глави держави, яке характерне для більшості країн з напівпрезидентською формою правління, у тому числі й України, створює сприятливі умови для концентрації влади в руках Президента, а разом з цим і для становлення авторитаризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Батракова И.В. Институт президентства как субъект концептуальной власти в демократических политических системах: Дис. ... к. полит. н.: 23.00.02 / Севастопольский нац. техн. ун-т. – Севастополь, 2003. – 197 с.

2. Зеленько Г. Контексти політичного лідерства на пострадянському просторі // Політичний менеджмент. – 2006. – спеціальний випуск (вересень). – С. 136-147.
3. Кармазіна М. Інститут президентства в Україні: стан і перспективи досліджень // Політичний менеджмент. – 2004. - № 5. – С. 122-136.
4. Кармазіна М. Інститут президентства: походження і сутність феномена // Політичний менеджмент. – 2004. - № 3 (6). – Режим доступу: <http://www.politic.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=24&c=355>
5. Клямкин И.М. Посткоммунистическая демократия и ее исторические особенности в России // Полис. – 1993. - № 2. – С. 6-25.
6. Кувалдин В.Б. Президентская и парламентская республики как формы демократического транзита // Полис. – 1998. - № 5. – С. 134-139.
7. Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий // Полис. – 1995. - № 2. – С. 135-147.
8. Лихтенштейн А.В. Политические партии и российский президентализм: границы применения теории // Политическая наука. – 2003. - № 1. – С. 13-32.
9. Лукин А.В. Переходный период в России: демократизация и либеральные реформы // Полис. – 1999. - № 2. – С. 134-155.
10. Мельвиль А.Ю. Методология «воронки причинности» как промежуточный синтез «структуры и агента» в анализе демократических транзитов // Полис. – 2002. - № 5. – С. 45-60.
11. Мельвиль А.Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам // Полис. – 1998. - № 2. – С. 6-39.
12. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (2) // Полис. – 2002. - № 2. – С. 20-31.
13. Новые демократии и/или новые автократии? (Материалы круглого стола) // Полис. - 2004. - № 1. – С. 169-178.
14. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.Горбатенко; За ред. Ю.Шемшученка, В.Бабкіна, В.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
15. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. - № 5. – С. 5-16.
16. Романюк О.І. Суспільно-політичні трансформації в новоутворених посткомуністичних країнах: спроба системного аналізу // Людина і політика. – 2003. - № 5. – С. 3-11.
17. Соловьев А.И. Политическая теория, политические технологии. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 559 с.
18. Шабо Ж.-Л. Государственная власть: конституционные пределы и порядок осуществления // Полис. – 1993. - № 3. – С. 155-166.
19. Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. – М.: Интерпакс, 1995. – 294 с.
20. Duverge M. A new political system model: semi-presidential government // Europ. journal of polit. research. – Amsterdam, 1980. – Vol. 8, No 2. – P. 165-187.
21. Huntington S. The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century. – Norman, London, 1991. – 413 p.

Наукове видання

ПАНОРАМА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

НАУКОВИЙ ВІСНИК РДГУ

Відповідальний за випуск – *Шеретюк В. М.*
Відповідальний редактор - *Черній А. Л.*
Комп'ютерна верстка та макет – *Третяк О.Ю.*

УДК 32
ББК 66.0
П 16

Панорама політологічних студій:
науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. –
Вип. 3. – Рівне: РДГУ, 2009. – 198 с.

**Видання здійснено за фінансової підтримки
ДЗЕЦЬКА Олега Вікторовича**

Підписано до друку 22.05.2009 р. Формат 60x84 1/16.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Друк ізографічний. Умовн. друк. арк. 14,5.
Наклад 120 прим. Зам. №93/1.

Адреса редакції: кафедра політичних наук, Рівненський державний гуманітарний
університет, вул. Остафова, 29, м. Рівне, 33027.

Віддруковано засобами оперативної поліграфії
редакційно-видавничого відділу
Рівненського державного гуманітарного університету